

Hammarslag och eld

Förr eller senare hörs hammarlagen från smedjorna och man anar rökluften från kolmilorna. Vi befinner oss i Västmanland, landet där den svenska industrins vagga stod en gång tack vare de milsvida skogarna, de slingrande vattendragen och de malmrika bergen.

VÄSTMANLANDS LÄN Åsarna och åarna, som bildar ett tydligt mönster i nordsydlig riktning på Västmanlands karta, var viktiga för transporterna ut i världen. Mälarens avrinningsområde genom länet med Sagån, Svartån, Kolbäckån, Hedströmmen och Arbogaån skapade det pulserande hjärtat i Bergslagen.

Västmanlands framväxande bruksorter gjorde Sverige känt som industriland över hela världen. Västerås blev en viktig utskppningshamn och staden vid Mälaren växte till en mäktig industristad.

Runt om i bygden finns gott om minnen kvar efter hårt arbete från tiden då masugnarnas eldkvistar lyste upp himlen och tusentals kolmilor glödde. På dåtidens kartor utmärktes malmfyndigheter med ett brinnande berg, och tre sådana finns avbildade på Västmanlands vapensköld. Järnet var guld värt, och sevärheterna som ligger tätt i Västmanland vittnar om framgångshistorien.

Allt började redan för 2 500 år sedan, när man framställde järn ur den röda jorden i trakterna kring Riddarhyttan. Strax söder om samhället ligger Röda jorden, där man hittat flera järnframställningsplatser från 400-talet före Kristus. Här kan man idag lära sig mer om den förhistoriska järnframställningen längs den två kilometer långa vandringsslingan med informationstavlor som ingår i Ekomuseum

Bergslagen.

På 1100-talet började man framställa järn ur järnmalm, och i Norberg finns de äldsta gruvorna. Här ligger också Europas äldsta kända masugn Lapphyttan. Tack vare den lättåtkomliga malmen inom Norbergfältens blomstrade samhället, och det finns fortfarande hundratals gamla gruvöppningar kvar i trakten.

Norbergs gruvmuseum finns i Mossgruvan, där ett av de rikaste järnmalmsfälten fanns. I Kärrgruvan strax norr om Norberg låg Svinryggens gruvor, där man kan se var malmen togs upp i flera gamla vattenfyllda gruvhål. Gruvor av det här slaget måste pumpas hela tiden för att inte fyllas med vatten. Det gjordes med hjälp av Polhemshjulet, det stora vattenhjulet som drev ett pumpverk. Hjulet är ett av de få bevarade vattenhjulen av den här typen i hela landet och så industrihistoriskt märkligt att det idag är ett byggnadsminne.

Från mitten av 1200-talet fram till 1800-talet var Sverige under långa perioder en av världens främsta järnproducenter. Till en början bedrev bönderna bergsbruket och ägde gemensamt gruvor, hyttor och smedjor, som drevs enskilt i perioder.

På 1500-talet föddes brukssamhällena när Gustav Vasa tog kontroll över den lönsamma järnproduktionen och organiserade arbetet. Adelsmän och borgare köpte upp rättigheterna

till järnbruken. Bergsmännen bildade kooperativ och ägde gemensamt de stora masugnarna där tackjärnet producerades. Tackjärnet levererades sedan till bruket för att smidas ut till stångjärn, och det var just exporten av stångjärn som lade grunden till det moderna Sverige.

På 1600-talet anlades Fagersta Bruk, som så småningom blev ett av landets större industriföretag vars stålframställning blev känd över hela världen. Det började med en stångjärnshammare, som anlades 1611 på en plats vid Kolbäckensån där järnhantering pågick sedan medeltiden. Under de första hundra åren var verksamheten ganska liten, på 1700-talet bodde bara 80 personer i Fagersta, men samhället växte och skillnaderna i arbetsuppgifter återspeglades i hur det byggdes upp. Den sociala skiktningen var tydlig i bebyggelsens läge och utformning. I Fagersta låg smedjan och arbetarnas bostäder på den ena sidan ån, medan herrgården och tjänstemännens bostäder låg på den andra sidan, och så heter området än idag.

Den stora expansionen kom i slutet av 1800-talet i samband med industrialiseringen och utvecklingen av götstålprocesserna. Det var då Fagersta Bruk växte till ett järnbruk med internationellt rykte, och år 1873 grundades

Fagersta Bruks AB.

Engelsbergs bruk mellan Snyttensjön och Åmanningen har också anor från medeltiden. Bruket var ett av de viktigaste järnbruken i världen. Här hade järnhantering bedrivits ända sedan 1300-talet, men det var först i slutet av 1600-talet som den första hyttan anlades här.

Engelsbergs bruk tillhör Sveriges allra märkligaste äldre industrianläggningar. Här finns hyttan, smedjan, arbetarbostäderna och herrgården, och den tekniska utrustningen är väl bevarad. Vattenhjul, kross, blåsmaskin och hammare fungerar fortfarande och gör masugnen och smedjan på Engelsbergs bruk unika. Hela järnbruket är numera byggnadsminne och sedan 1993 placerat på Unescos världsarvslista.

Den övriga delen av Ångelsberg är en minst lika unik kvarleva från den här tiden. Vid sidan av brukssamhället växte det upp ett samhälle kring stationshuset där företagare byggde stora, arkitektoniskt vackra villor för sina verksamheter och som bostäder med hänförande sjöutsikt.

Mitt i den här utsikten ligger Oljeön med världens äldsta bevarade oljeraffinaderi, Engelsbergs Oljefabrik, som byggdes 1875. Fabriken anlades på en ö eftersom brand- och explosionsrisken var mycket stor. Här framställdes lysolja genom raffinering av råolja från

USA, och placeringen vid Strömsholms kanal var viktig ur transportsynpunkt. Den färdiga produkten skeppades med båt till gruvor och järnbruk i närheten. Idag är fabriken museum, och sommartid kan man ta färjan Petrolia ut till ön för en guidad visning.

Vattendragen var transportvägar och hade en avgörande betydelse för industrins framväxt inte minst som energiproducenter. Överföringen av elektrisk energi producerad av vatten gav upphov till länets största industri och arbetsplats Asea, nuvarande ABB. Närhet till vatten var också avgörande när Arboga, Köping och Västerås anlades vid Mälaren och blev viktiga handelsplatser under medeltiden.

För att förbättra transportsystemen anlades Strömsholms kanal med 26 slussar i Kolbäckens vattensystem i slutet av 1700-talet. Kanalen är 110 kilometer lång och passerar genom 14 sjöar. Tack vare kanalen, kunde järnet transporteras till hamnarna i Västerås och Köping. Därifrån fraktades det vidare på Mälaren till den stora exporthamnen Stockholm.

I en nordlig vik av Mälaren ligger Borgåsund, som blev infarten till Strömsholms kanal. Läget gav Borgåsund en strategisk betydelse och det lilla samhället var under lång tid Mälarens största hamn. Var man än befinner sig i Västmanland trampar man historisk mark. Runt omkring i trakterna med industrihistoriska sevärdheter lever en rik kulturbild vidare med gallerier, hantverk, caféer, restauranger och upplevelser av olika slag.

För mer information:
www.ekomuseum.se